

За період 1945-1949 рр. у Вінницькій області було побудовано 94 гідроелектростанції потужністю 3087 квт, змонтовано 40466 штук електроточок, було електрифіковано 169 колгоспів. На січень 1950 р. в області нараховувалось 184 гідроелектростанції.¹⁹ В більшій своїй основі це були малої потужності сільські електричні станції. Так, протягом 1945-1954 рр. жоден з планів введення у дію електричних станцій і електрифікації колгоспів у Вінницькій області не був виконаний, крім 1952 р., де замість 17 було електрифіковано 19 колгоспів.²⁰

Протягом 1950 р. в області введено в дію 34 гідро- і 49 теплових станцій, які працювали в основному на торфі. У цьому році було електрифіковано 22 МТС, 65 колгоспів замість 118 колгоспів за планом.²¹

Із 1017 колгоспів /на 01.01.1953 р./ електрифіковано лише 371 колгосп, а 646 колгоспів зовсім не мали електроенергії, а серед тих, що були електрифіковані, то фактично лише на папері.²² Так у Вороновицькому районі було електрифіковано лише 4 колгоспи, але там всього було встановлено 48 електроточок в будинках.²³

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сургай Г.І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс.-К.,1991.-С.73;
2. Развитие аграрной экономики Украинской ССР.-К.,1987.-С.76;
3. Мельник Л.Г., Тронько П.Т. й др. В битве за Советскую Украину.-К.,1985.-С.68;
4. Развитие аграрной экономики Украинской ССР.-К.,1987.-С.76;
5. Панченко П.П., Сльвов В.Л., Шмарчук В.А. Аграрна історія України.-К.,1996.-С.256-257;
6. Коваль М.В. Українська РСР у період відбудови і розвитку народного господарства /1945-1955 рр./УІДЖ.-1990.-№4.-С.83;
7. Сургай Г.І. Вказана праця.-С.74;
8. Панченко П.П. Развитие сельского хозяйства Украинской ССР /1959-1980/.-К.,1980.-С.36;
9. Народне господарство Вінницької області.-К.,1969.-С.113,118;
10. Панченко П.П., Сльвов В.Л.,Шмарчук В.А. Вказана праця.-С.267;
11. Народне господарство УРСР.-К.,1957.-С.283;
12. Державний архів Вінницької області /Далі - ДАВО/.-Ф.Р.3966.-Оп.2.-Спр.119.-Арк.56;
13. Развитие механизации и электрификации сельского хозяйства Украинской ССР.-К.,1988.-С.38;
14. ДАВО.-Ф.Р.3966.-Оп.2.-Спр.119.-Арк.73;
15. Народне господарство Вінницької області. -К.,1969.-С. 113,119;
16. ДАВО.-Ф.Р.3966.-Оп.2.-Спр.119.-Арк.165;
17. Там само.-Арк.156;
18. Там само.-Арк.157;
19. Там само.-Арк.104;
20. Там само.-Арк.113;
21. ДАВО.-Ф.Р.3966.-Оп.2.-Спр.118.-Арк.25;
22. ДАВО.-Ф.Р.3966.-Оп.2.-Спр.118.-Арк.144;
23. Там само.-Арк.145.

І.П.Мельничук Л.С.Мельничук

З ІСТОРІЇ ЛІБЕРАЛЬНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ

Слово ліберали /від латин. *liberalis*-означає вільнодумці. Лібералізм - ідеологічна течія, істотною ознакою якої є обстоювання мирного, реформістського шляху здійснення перетворень в суспільстві. Історія ліберальної думки в Україні бере свій початок в першій половині ХІХ ст. у період боротьби частини української інтелігенції, буржуазії, поміщиків проти абсолютизму. За тих умов лібералізм відіграв величезну прогресивну роль. Ліберали вимагали обмеження прав монарха, встановлення конституційного ладу, передання буржуазії управління державою, гарантії всіх демократичних свобод, невтручання держави в приватне життя людини, в справі індивідуального підприємництва тощо.¹

Яскраво проявились ліберальні ідеї в 40-х рр. ХІХ ст. серед діячів Кирило-Мефодіївського товариства. М.Костомаров, О.Маркевич, П.Куліш та ін.

представляли так зване помірковано-ліберальне крило, зокрема у поглядах на засоби здійснення програми "братчиків". Досягнення мети вони вбачали в тому часі, коли вся Слов'янщина встане і "не залишиться в ній ні царя, ні царевича..., ні князя, ні графа, ні герцога..., ні пана, ні боярина, ні холопа..." Правда, прийти до цього вони пропонували через поступові реформи, на відміну від Т.Шевченка, М.Гулака, О.Навроцького, які закликали повалити царат збройним повстанням. Цікаво, що у програмному документі товариства, написаній М.Костомаровим "Книзі буття українського народу" простежується нова на той час ліберальна ідея месіанізму українського народу. "Голос України,- писав М.Костомаров,- що "звав усю Слов'янщину на свободу і братство, розійшовся по світі слов'янському... і встане Україна з своєї могили й знову озветься до своїх братів".²

Наступний етап ліберального руху в Україні припадає на кінець 50-х - початок 60-х рр. XIX ст. Саме тоді національно-визвольний ліберальний рух набуває форм громад - напівлегальних організацій /гуртків/, що об'єднували у своєму складі ліберально настроєних інтелігентів, службовців, офіцерство, студентство та учнівську молодь, поміщиків. Різноманітний склад учасників громадівського руху зумовив появу та розвиток двох основних течій у суспільно-політичному житті України другої половини XIX ст.: помірковано-ліберальної та революційно-демократичної, між якими розпочинається ідейна боротьба.

Однією з найчисельніших і найбільш впливових була Київська громада, яка нараховувала до 300 членів. Ліберальне крило її представляли історик В.Антонович, етнографи Б.Познанський та П.Чубинський, культурно-освітні діячі Ф.,Т.Рильські та ін. Головну увагу вони приділяли вивченню української культури, мови, історії та культурно-просвітницькій діяльності серед народу. Ліберальні та демократичні тенденції громадівського руху досить чітко спостерігаємо в діяльності видавців та учасників видання одного з перших суспільно-політичних та літературно-мистецьких журналів, який щомісячно видавався в Петербурзі - журналі "Основа" -/1861-1862 рр./ . Саме цей журнал пропагував ліберально-реформістські ідеї як в Росії, так і в Україні.³

В Західній Україні того часу близькими до поглядів лібералів були так звані "народовці", які протистояли "москвофілам" і відбивали інтереси української національної буржуазії та уніатського і православного духовенства. Серед них такі відомі імена як М.Шашкевич, А.Вахнянин, Д.Танякевич, І.Франко, М.Павлик, С.Смаль-Стоцький та багато інших. У 1868 р. народовці засновують громадське товариство "Просвіта", що мало на меті поширення освіти та пробудження національної свідомості. Першим головою товариства став А.Вахнянин. "Просвіта" стала основою для виникнення товариств, що займались певними напрямками діяльності: економічним - "Сільський господар"; освітнім - "Руське педагогічне товариство"; молодіжним - "Січ", "Сокіл".

Велике значення для народовців мали зв'язки з діячами національного руху в Наддніпрянській Україні. Так, при допомозі меценатів Василя Семиренка та Єлизавети Скоропадської-Милорадович народовці у 1873 році заснують у Львові Літературне товариство імені Т.Г.Шевченка, яке у 1892 р. було перетворене на Наукове товариство і стало центром української науки. Талановитим керівником його в той час був М.С.Грушевський. Друкованим органом народовців з 1880 р. стала газета "Діло". Переконавшись у неспроможності консерваторів виступити від імені українського народу, західноукраїнські ліберали в 1885 р. створили

політичну організацію "Народну Раду" і почали діяти в своїй політиці під гаслами національного розвитку, демократії та федералізму.⁴

Ця діяльність українських лібералів викликала обвинувачення їх російськими реакційними публіцистами. Почались арешти і заслання видатних українських діячів, усунення з державних посад українців-службовців. Доба репресій завершилась 1863 року таємним указом міністра внутрішніх справ П.Валуєва, яким заборонялось друкувати книги українською мовою, бо такої мови, мовляв "не було, немає й бути не може".⁵ Це було страшним ударом для українського національного руху взагалі та ліберального зокрема. Під впливом загальної реакції чимало українців відійшли від руху, інші стали приховувати свої національні симпатії, знаходились й такі, що переходили на бік реакційних сил, доводячи, що український народ не потребує власної школи, мови, літератури і цілком задовольняється російською культурою. Таких людей стали називати "москвофілами". Але й в найтяжчі часи реакції з честю тримали український прапор такі люди, як В.Антонович, В.Тарнавський, Г.Галаган, Е.Милорадович-Скоропадська та ін.⁶

Піднесення ліберально-опозиційних настроїв в Україні знову мало місце на початку 70-х років. Отже, мав рацію М.Костомаров, який писав московському слов'янофілові Аксакову: "На дні душі кожного думаючого і недурного українця сплять Виговський, Дорошенко й Мазепа - і прокинуться, коли настане слухний час".⁷ І дійсно, як тільки з'являлась нагода - збиралися українські діячі і український національний рух оживав. В цей період відновили свою діяльність громади.

"Старі" громадівці зберегли лише одну організацію - київську, а поряд з нею починають діяти "молоді" громади в Києві, Одесі, Полтаві, Чернігові, Єлизаветграді, Харкові. У 1870-х рр. до "Старої громади" ввійшли як нові, так і старі члени, представники ліберального крила, очолюваного тим же В.Антоновичем. У 1873 р. члени київської громади, ліберально настроєні історики І.Лучицький, О.Лазаревський, М.Драгоманов, правник О.Кістяківський, мовознавець П.Житецький, економіст М.Зібер, композитор М.Лисенко, антрополог Ф.Вовк, етнографи І.Радченко, О.Русов, письменник-актор М.Старицький увійшли до відкритого в Києві Південно-Західного відділення російського географічного товариства, в результаті діяльності котрого було видано в кінці ХІХ ст. значний етнографічно-фольклорний, історичний, географічний, природознавчий, статистичний та економічний матеріал.

Репресії середини 70-х рр. царизму проти національного руху спричинили припинення діяльності громад, перехід їх на конспіративну діяльність та придушення ліберальної думки в Україні. В умовах реакції 80-х рр. ліберальне крило "старих" громадівців займається виключно культурницькою діяльністю: виданням історико-етнографічного журналу "Киевская старина" /1882-1906 рр./, створенням гуртків-просвіт, самоосвіти, культурницькою роботою серед селянства. До речі, виданню часопису "Киевская старина" допомагали ліберально настроєні меценати В.Тарнавський та В.Симеренко. Протягом 25 років журнал був єдиним друкованим органом української думки в підросійській Україні й енциклопедією історії України, хоч, в силу умов того часу, друкувався російською мовою. Важливою заслугою "Старої громади" було також видання великого українського словника під редакцією Б.Грінченка.⁸

В 90-ті роки розпочався новий етап розвитку національного руху в Україні. Серед молоді у школах, гімназіях, університетах засновувалися ряд організацій, в основі програм яких лежали ліберальні ідеї: "Братство Тарасівців" /1891 р./ - група молоді, що ставила собі за мету нести прапор національного визволення /М.Базькевич, М.Байздренко, Б.Грінченко, І.Липа, В.Боровик/. У 1897 р. в Києві відбувся з'їзд представників громад, на якому було засновано "Загальну українську безпартійну демократичну організацію" ліберального спрямування на чолі з В.Антоновичем та О.Кониським. Вона поставила перед собою завдання згуртувати всі національні сили. Організація відкрила літературне видавництво "Вік", велику книгарню, організувала Шевченківські свята. У 1899 р. в Харкові гурток студентів під керівництвом Д.Антоновича заснував Революційну Українську Партію /РУПУ/, яка висунула гасло Самостійної України. Це була перша національна партія в Наддніпрянській Україні.⁹

В кінці ХІХ ст. виходять ліберальні газети. Звичайно, всі вони друкувалися російською мовою, але мали можливість впливати на українські справи. У 1898 р. в Києві стала виходити газета "Киевские отклики", орган групи ліберальної інтелігенції. Її видавали громадські діячі: проф.Луцицький, В.Науменко, М.Василенко; в ній брали участь Й.Антонович, С.Єфремов, А.Кримський, С.Петлюра, І.Стешенко та ін. Газета висвітлювала українське життя і мала, як на ті часи, великий тираж - до 25 тис. примірників, її читали на селі, на заводах.¹⁰

На жаль, єдності в національному русі України уже не було. В кінці ХІХ - на початку ХХ ст. більшість членів "Старої громади", її ліберальне крило ставились з обережністю до російських революційних партій, зокрема до тієї ж РСДРП, створеної Леніним, їх відштовхував державний централізм цих партій, байдужість, а часто й ворожість до українського національного руху та нахил до тероризму. На цьому ґрунті почалися розходження між старшими членами "Громади" і молодшими, які прагнули радикальніших політичних заходів і засуджували "культурництво" та "лібералізм" "Громади". Представником цього ідейного розколу були, з одного боку, В.Антонович, а з другого - М.Драгоманов, який виступав проти переоцінювання національного питання; українство, на його думку, повинно було бути соціалістичним і він наполягав на союзі з соціалістичними російськими течіями.¹¹

Безумовно, цей розкол у таборі помірковано-ліберальної та революційно-демократичної інтелігенції України не сприяв зміцненню ліберальної ідеології в українському суспільстві, а навпаки, з одного боку, пригальмував її розвиток, а з другого - підштовхував революціонерів-демократів до табору соціал-демократів, а пізніше - до більшовиків.

Саме цей розкол дозволив більшовикам на початку ХХ ст. в умовах нарощання революційної ситуації в Росії оголосити лібералізм реакційною течією, який нібито став засобом відвернення трудящих від класової боротьби. У своїх працях Ленін, до речі, звинувачує лібералів у всіх "смертних гріхах". Вони, бачите, винні у незавершеності революцій 1848-1849 рр. у Франції, Німеччині, Австрійській імперії. Хоч він забуває сказати про те, що саме ліберально-реформістсько настроєні австрійські та угорські поміщики, а пізніше російські та українські, були одними із "винуватців" скасування кріпосного права в Україні у 1848 та 1861 рр. На думку того ж Леніна, ліберали брали участь у розгромі чартизму в Англії, проте чомусь до початку ХХ ст. при владі в цій країні стояла

ліберальна партія? Далі він доводить, що в кінці XIX - на початку XX ст. "класичний" лібералізм починає пристосовуватися до умов імперіалізму, ставлячи за мету відвернення мас від революційної боротьби шляхом незначних поступок. А може, слід дякувати за це лібералам, бо саме вони в таких розвинутих на сьогоднішній день країнах світу, як Канада, Австралія, Японія, де при владі перебували і перебувають ліберальні партії, і вберегли їх народи від тих соціальних катаклізмів, в які втягнула свій та український народи РСДРП/б/ на чолі з Ленініним?¹²

Початок XX ст. характеризувався новими явищами у суспільно-політичному житті українських земель. Початком "відродження нації" називав цей час відомий український письменник та громадський діяч В.Винниченко, Новими рисами цього періоду були: переростання українського культурно-просвітницького руху в рух політичний та посилення земсько-ліберальної опозиції.¹³

Ще наприкінці XIX ст. почався ліберальний рух серед земських діячів. З 1896 р. земства організують "з'їзди-зльоти", на яких обговорювали питання розвитку освіти, охорони здоров'я, культури, промислів на селі, становище сільського господарства і т.ін. У 1902 р. на Всеросійському зльоті було складено програму-звернення до уряду: першим пунктом стояло зрівняння селян у правах з усіма іншими станами і реформа земств на всестанових принципах. У тому ж році прогресивна група земських діячів заснувала газету "Освобождение", яка друкувалася у Штуттгарті під редакцією П.Струве. У 1903 р. було засновано "Союз земців-конституціоналістів". Так поступово дух ліберальної опозиції царському уряду, російському абсолютизму знову почав поширюватись і проявляти у різних формах в Україні.

Ліберально-демократичний рух в Наддніпрянській Україні на початку XX ст. розвивався головним чином в рамках земських установ, де працювали представники інтелігенції, службовці, вчителі, лікарі, агрономи та інші фахівці.

Значно зросла роль земств у проведенні так званої "банкетної кампанії" 1904 р., влаштованої на честь 40-річчя судової реформи. Під час її проведення земствами у містах та містечках відбувалися мітинги та демонстрації опозиційного характеру. Були проведені масові культурно-просвітні заходи, у яких брали участь широкі верстви української інтелігенції, відомі діячі національного руху. Серед таких заходів слід назвати відкриття пам'ятника І.Котляревському у Полтаві, відзначення 35-річчя творчої діяльності М.Лисенка та Нечуя-Левицького.

Під час російсько-японської війни земський ліберальний рух охопив Чернігівське, Полтавське та Харківське земства. Представники ліберального руху восени 1904 р. об'єднуються в Українську демократичну партію, яка була близькою до російської партії кадетів. Згодом з неї виділилось радикальне крило й утворило Українську радикальну партію /УРП/, яка в 1905 р. знову об'єдналась з УДП, що спричинило до утворення Української радикально-демократичної партії, лідерами якої були Б.Грінченко, С.Єфремов, С.Чикаленко.¹⁴

В ході першої російської революції у 1905 р. була заснована Конституційно-демократична партія /"кадети"/ в Росії на чолі з Г.Мілюковим. В Україні конституційно-демократична партія була дуже поширена серед лібералів: інтелігенції, професури. Серед впливових її членів були: І.Луцицький, Л.Яснопольський, В.Науменко, барон Ф.Штейнгель, Д.Григорович-Барський, П.Смирнов та ін. Органом партії була київська газета "Свобода й Право".

Центральне місце серед партій ліберального спрямування в період революції

належало "Союзові 17-го жовтня" /"октябристи"/, який був заснований у кінці 1905 р. на чолі з О.Гучковим. На Україні прихильниками цієї партії стали ліберали: крупні промисловці, поміщики, купці, діячі земств.

Серед загальноросійських партій, які мали свої комітети в Україні слід також назвати Російську соціал-демократичну робітничу партію, що після 1903 р. розкололась на два крила: більшовиків та меншовиків; партію соціалістів-революціонерів та вищезгадані уже партії ліберального спрямування.¹⁵

Партія більшовиків на чолі з Леніним уже в роки революції рішуче відмежовується від співпраці з лібералами. Ленін писав, що метою революції має бути диктатура пролетаріату. Отож, ще за 12 років до жовтневого перевороту більшовики не хотіли ділити владу ні з ким. Якщо царизм до деякої міри рахувався з ліберальною опозицією, то більшовики, прийшовши до влади у 1917 р., зробили все можливе і неможливе, щоб не тільки знищити багатопартійну систему, але навіть і надії не залишити на якісь там ліберальні чи інші ідеї в суспільстві. Лібералізм був проголошений комуністичною партією як реакційна, консервативна, ворожа ідеологія.

Проте, як би не заборонялись в радянські часи ліберальні погляди в суспільстві, вони виявились живучими і пережили комуністичний режим. Розглядаючи в наш час історію ліберальної думки в Україні, хочемо зауважити, що в основі національного руху України ХІХ – на початку ХХ ст. лежали ліберальні ідеї. Вони ж призвели і до появи перших політичних партій в Україні.

Тож не дивно, що після здобуття Україною незалежності уже в 1991 р. однією з перших була створена Ліберальна партія України /ЛПУ/. На сьогоднішній день партія нараховує 43,5 тисяч членів. В її рядах понад 100 докторів та біля 1000 кандидатів наук. Кожен третій - з вищою освітою. Функціонує 28 регіональних організацій. Створено також Ліберальне Молодіжне Об'єднання /ЛІМО/. Очолює партію народний депутат України, економіст за фахом, політик нової хвилі - Щербань В.П.¹⁶ Лібералізм - не чуже явище для українського життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Українська Радянська Енциклопедія.-К.-1981.-Т.6.-С.157-158;
2. Костомаров М.І. Закон Божий /Книга буття українського народу/.-К.-1991.-С.30;
3. Дорошенко Д.І. Історія України в 2-х томах.-К.-1991.-Т.2.-С.294-296;
4. Малий словник історії України.-К.-1997.-С.270-271;
5. Крип'якевич І.П. Історія України.-Львів.-1990.-С.272;
6. Енциклопедія українознавства.-Львів.-1994.-Т.4.-С.1534-1535;
7. Костомаров М.І. Науково-публіцистичні й полемічні писання.-К.-1928.-С.-41;
8. Полонська-Василенко Н. Історія України в 2-х томах.-К.-1992.-Т. 2.-С.318-320;
9. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії.-К.-1993.-С.14-16;
10. Полонська-Василенко Н. Вказана праця.-Т.2.-С.411;
11. Драгоманов М.П. Вибране.-К.-1991.-С.420-421.
12. Див. Ленін В.І. Про ліберальне і марксистське поняття класової боротьби.-ПЗТ.-Т.23.-С.236-241;
13. Винниченко В.К. Відродження нації у 3-х частинах.-К.,1990.-Ч.1.-С.9-12;
14. Полонська-Василенко К. Вказана праця.-Т.2.-С.412;
15. Див.: История политических партий России.-М.-1994.-С.91,116, 221,260;
16. Політичні партії України. -К. ,1996. -С. 76-79.